

Maria Doroszkiewicz
Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego

„Jeżeli w nowoczesnych społeczeństwach liberalnej demokracji przetrwała ta agresja i duma, które od zawsze kierowały ludzkim działaniem i kreowały postęp, to w znakomitej większości skupiły się one w sferze gospodarczej, polityce, w niektórych wolnych zawodach [...]. Konkurencja na światowym wolnym rynku [...] nie tylko tworzy postęp, ale też zastępuje wojny i pojedynki”¹.

AGRESJA JĘZYKOWA WE WSPÓŁCZESNEJ ROSYJSKIEJ PUBLICYSTYCE GOSPODARCZEJ

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację referatu *Wojna banków, czyli metafora wojny i walki we współczesnej rosyjskiej publicystyce gospodarczej*, wygłoszonego na konferencji „Agresja i życzliwość w języku i kulturze”². Tematem jego będą inne niż metaforyka i frazeologia wojenna przejawy agresji we współczesnej rosyjskiej publicystyce gospodarczej. Materiału dostarczył dziennik *Izwestia* z 1998 roku – roku narastania kryzysu i towarzyszących temu zjawisk społecznych. Jak zauważa J. Puzynina, „W okresach spokoju społecznego, nastrojów racjonalnych, pojednawczych, pozbawionych elementów ostrej walki politycznej, przewagę ma w prasie słownictwo oceniające bez wyraźnego nacechowania emocjonalnego. W okresach napięć, zakłóceń w normalnym życiu społeczeństwa demokratycznego, pojawia się wielka liczba słów o silnym ładunku emocjonalnym, zwłaszcza negatywnym [...]. Słownictwo takie wzmacnia w społeczeństwie postawy emocjonalno-oceniające, w jednych utrwała lub budzi nastroje takie, jakim daje wyraz prasa, w innych – reakcje odwrotne, ale także emocjonalno-oceniające”³. Język prasy w okresach kryzysu i niepokoju społecznych staje się zatem bardziej agresywny.

¹ Francis Fukuyama, amerykański filozof, ekonomista, politolog w rozmowie z J. Żakowskim, „Polityka” 24-26.12.1997, za: W. Kopaliński, *Słownik wydarzeń, pojęć, legend XX wieku*, Warszawa 1999.

² Organizator: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego, Karpacz, czerwiec 1999, cykl: Język i kultura.

³ J. Puzynina, *O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej*, „Poradnik Językowy”, 2/1984.

Zgodnie z definicją słownikową⁴, agresją jest: 1) zbrojna napaść jednego państwa na drugie; 2) zachowanie zmierzające do wyładowania niezadowolenia lub gniewu na osobach lub rzeczach; wroga, agresywna, napastliwa postawa wobec kogoś. Rozróżnia się agresję fizyczną i słowną. Według *Słownika pojęć współczesnych*⁵ „agresja to wyrażające niechęć i mające na celu odstraszenie zachowanie ludzi lub zwierząt sprowokowane przez inne osobniki. Zmusza ono do wycofania się albo przerwania sporu o przedmiot, który jest kością niezgody. Walka dwóch jeleni na rykowisku [...] czy złośliwa uwaga mężczyzny na temat kolegi z pracy – to [...] przykłady agresji w obrębie tych gatunków [...]. Złożoność społeczności ludzkiej pociąga za sobą nieskończenie złożone potrzeby społeczne, psychiczne i biologiczne i wiele z nich jest zaspokajanych dzięki zachowaniu agresywnemu, bardzo często tylko werbalnemu [...]. Wyrażanie się indywidualnej agresji u człowieka może przyjąć dowolne formy i może być związane z dużą liczbą czynników motywacyjnych, wśród których bardzo częsta jest frustracja związana z zachowaniem nakierowanym na osiągnięcie pewnych celów”. O nastroju frustracji, powszechnego zagrożenia i braku poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego i społecznego jako dominujących w świadomości społecznej Rosjan u schyłku lat dziewięćdziesiątych zjawisk zdaje się świadczyć częstotliwość i konteksty występowania w artykułach poświęconych gospodarce czasownika *грозить* i jego derywatów: *Директору угрожали физической расправой* (03.09.98). *А рабочим больше нравится сидеть на Горбатовом мосту и грозить правительству – у людей на виду, по телевизору показывают, на самого президента можно замахнуться – за это пока не сажаят* (28.11.98). *Угроза для российских банков* (03.09.98). *Перед торговлей замаячила угроза нерентабельности* (03.09.98). *Продовольственная безопасность под угрозой* (15.09.98). *В борьбе с угрожающе реальной перспективой банкротства есть уже первые успехи* (27.11.98).

Tak częste przywoływanie leksyki zagrożenia z jednej strony odzwierciedla stan rzeczy i stan świadomości społecznej, z drugiej zaś – jako element subiektywnej dziennikarskiej oceny opisywanego stanu rzeczy – w określony sposób wpływa na świadomość społeczną i kształtuje opinię publiczną⁶.

W warunkach zagrożenia opinia publiczna domaga się zwykle zaostżenia norm i praw w celu zapewnienia ładu, porządku, bezpieczeństwa. W związku z tym wielką karierę zrobił w ostatnich czasach w prasie rosyjskiej przymiotnik *жесткий* i jego derywaty: *ужесточить ужесточение*. Z upodobaniem i w ściśle określonym celu używają go osoby oficjalne, co w następujący sposób komentuje prasa: *Разными чиновниками разного уровня уже обещаны строгие и последовательные меры. Жесткость в политической*

⁴ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1994.

⁵ *Słownik pojęć współczesnych*, red. A. Bulloch, Olivier Stallybram, Stephen Trambley, Katowice 1999.

⁶ O kształtowaniu opinii publicznej przez język środków masowego przekazu zob. np.: J. Puzynina, 1984; D. Zdunkiewicz, *Kategoria wroga – o funkcji rzeczownika „wróg” w tekstach propagandowych lat 50-ych*, „Poradnik Językowy”, 8/1987; W. Pisarek, *Retoryka dziennikarska*, Kraków 1975, s. 79-80.

моде и ужесто-чение – неважно, чего – становится беспроигрышной популистической акцией, на которой можно заработать политические очки (17.12.98). Przytoczony tu cytat pochodzi wprawdzie z artykułu dotyczącego zabójstwa Galiny Starowojtowej, ale i artykuły poświęcone sprawom gospodarczym pełne są zapowiedzi *ужесточения*, a przymiotnik *жесткий* określa i politykę cenową i budżet, i kryzys, i inne zjawiska z dziedziny gospodarki: *Жесткое проти-воборство мясопереработчиков переросло межведомственные рамки* (05.12.98). *МВФ попал под огонь беспредельно жесткой критики [...] МВФ, возможно, дал деньги, но под обещание вести жесткую финансовую политику* (18.11.98). *Цена поставлена в жесткую зависимость от рублевого курса* (20.09.98). *Жесткий финансовый кризис заставляет правительство отстаивать свои финансовые интересы* (30.09.98). *При условии принятия Госдумой жесткого бюджета есть возможность добиться от МВФ транша* (30.09.98). *Намерение ужесточить государственный надзор над экономикой не подчиняется внятной экономической идеологии* (15.10.98). *Правительство собирается ужесточить условия выдачи лицензий производителям алкоголя* (30.09.98). *Орлова предлагает ужесточить контроль за доходами от экспорта биоресурсов* (15.10.98). W niektórych przytoczonych tu przykładach przymiotnik *жесткий* i jego derywaty stanowiły element wypowiedzi, zapowiedzi czy też programu osoby, organizacji, instytucji i były w prasie cytowane, w innych jednak pochodziły już od komentatora prasowego i służyły z jednej strony ocenie pewnych zjawisk, z drugiej zaś kształtowaniu świadomości społecznej.

Wyraźnym przejawem postępującej antagonizacji i agresji w życiu gospodarczym Rosji jest stosowana w odniesieniu do tej dziedziny leksyka, frazeologia i metaforyka konfliktu, sporu, kłótni⁷: *Законодатели хотят сделать ЦБ карманным. Текст этого законопроекта стал яблоком раздора в институтах власти* (04.04.98). *Водка раздора* (o konflikcie w zakładach przemysłu spirytusowego) (02.12.98). *Тех, кто сверху, изругали вдоль и поперек. Странно, что все время находят новые слова для ругани* (28.22.98). *Вкладчики [...] объединяются в несколько союзов, которые затевают склоку друг с другом* (11.12.98).

Następnym krokiem w tym samym kierunku jest stosowanie w odniesieniu do zjawisk z dziedziny życia gospodarczego i relacji między tzw. podmiotami gospodarczymi leksyki, metaforyki i frazeologii bójkki i przemocy fizycznej: *Потребкооперацию в стране, как и провинциальный мелкий предпринимательский класс, душат сегодня и снизу и сверху одни и те структуры, проще говоря – мафия* (11.11.98). *Ракетчики-двигатели создают холдинг и хотят захватить мировой рынок [...]. Самара и Химки душили друг друга встретившись в американском тендере* (17.12.98). *Российский кризис подкосил белорусскую экономику* (17.12.98). *Чтобы новый закон не развалил окончательно систему Сбербанка* (20.1.98). *У меня есть несколько аргумен-*

⁷ Por. M. Sarnowski, *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław 1999.

тов против ломки существующей распределительной системы (15.10.98). Taka leksyka, metaforyka i frazeologia, przywołując obrazy siłowych, agresywnych, niszczących działań wywiera określony wpływ na świadomość czytelnika.

Szczególnie dobitnie narastanie agresji w życiu gospodarczym kraju odzwierciedla częste stosowanie w odniesieniu do tej dziedziny życia metaforyki choroby i śmierci. Jak stwierdza O. P. Jermakowa⁸, źródła metafor choroby społeczeństwa w publicystyce związane są z koncepcją społeczeństwa jako żywego organizmu ze wszystkimi jego cechami. Można, jak zauważa, dopatrywać się tu wpływu filozofii F. Bacona i T. Hobbsa. To pole metaforyczne nie pojawiło się pod koniec XX wieku, w latach pieriestrojki. Autorka przytacza przykłady metafor choroby z prac Hercena, Bielińskiego, Sałykowa-Szczedriny. Metafory takiego typu pojawiały się, jak stwierdza, również w prasie radzieckiej, ale choroby dopatrywano się tylko w społeczeństwie kapitalistycznym, a metaforyką choroby posługiwano się sporadycznie i nie tworzyła ona tak integralnego pola przeniesionego w dziedzinę polityki, jak to ma miejsce obecnie. Włączenie do słownictwa politycznego prawie całej grupy tematycznej choroby odzwierciedla obraz stanu państwa i społeczeństwa rosyjskiego w świadomości społecznej⁹.

Z chorób dręczących różne szczeble rosyjskiej gospodarki wymienia się we współczesnej prasie wrzody, pasożyty, udar, którego następstwem jest paraliż, gruźlice, wściekliznę: *На протяжении многих лет система неплатежей считалась основной язвой российской экономики и правительством боролось с ней горячо и безуспешно. Теперь оказалось, что настоящей язвой было планомерное разворачивание налогов (15.08.98). Придушенный налогами КрАЗ достоин выживания в отличие от паразитирующих на бюджете банков (15.09.98). Удачная политика похожа на тот вид инсульта, когда поражается левая сторона. Кажется – правительство готово отказаться от удачной политики. Или, запутавшись, достигнуть полной ее парализации (15.08.98). Без денег чахнет реальная экономика. Не первый день чахнет – почахнет еще немного (19.08.98). Выбор – регулировать или не регулировать взбесивший рынок встал перед Москвой (15.09.98).*

Wśród chorób szczególnie miejsce zajmuje uzależnienie narkotykowe. Narkotyk jest metaforą wsparcia od MFW, bądź też emisji pieniądza. I jedno, i drugie charakteryzowane jest jako środek przynoszący chwilową ulgę, lecz powodujący uzależnienie i wyniszczenie organizmu: *Наркозависимая Россия отвыкает от таблеток МВФ. Россия привыкла к таблеткам МВФ и стала наркозависимой (03.09.98). Эмиссия – наркотик, который не спасает.*

⁸O. П. Ермакова, *Семантические процессы в лексике*, [w:] *Русский язык конца XX столетия*, Москва 1996, s. 50-53.

⁹O subiektywności informacji w środkach masowego przekazu zob. np.: Orin E. Klapp, *Орóżнение розумienia в społeczeństwie інформаційним*, [w:] *Вієдза о культурзе*, cz. IV, *Audiowizualność в культурзе*, red. J. Bocheńska, A. Kisielewska, M. Pęczak, Warszawa 1984, s. 383-393.

Эмиссия – в больших масштабах – это наркотик, который может дать временное облегчение на 2-3 месяца, а после оборачивается гиперинфляцией (14.10.98). Эмиссия – это наркотик. Единожды сев на иглу, довольно сложно потом от нее отказаться (30.09.98). W czasach, gdy narkomania jest plagą społeczną, a szczególnie negatywnie opinia społeczna ocenia nie samych uzależnionych, lecz tzw. dealerów, oczywista jest siła tej metafory. Wskazanie na MFW i zwolenników dodatkowej emisji pieniądza jako na dostarczycieli narkotyków ma zdecydowaną wymowę.

Metafory dotyczące śmierci odnoszą się zarówno do osób i grup ludzi, jak i instytucji i zjawisk (podatnicy, klasa średnia, bank, papiery wartościowe, prywatyzacja). Służą one niewątpliwie podniesieniu w oczach odbiorcy wagi opisywanych zdarzeń i sytuacji, dodaniu im dramatyczności: *Приватизация умерла де-факто (21.10.98). Старые госбумаги умерли, новые не родились (03.09.98). По этой программе российские банки делятся на 4 категории (к третьей относятся те, которым уже ничего не поможет, и которые должны умереть (20.10.98). Мидл погиб. Туда ему и дорога (21.11.98). Два раза за всего несколько лет Агропромбанк погибал, спасая жизнь задолжавшему хозяйству (02.12.98). Пришедший к инвестору с налогом от налога и погибнет (25.11.98). Первым погибли предприятия с высокими научными технологиями (21.11.98). Для того, чтобы биться с преждевременно усопшими банкоматами, надо как минимум обладать карточкой (03.09.98).*

Nierzadko wskazywany jest bezpośredni winowajca czy też sprawca śmierci, co ukierunkowuje opinię publiczną, zgodnie z intencjami nadawcy: *Объявив 23-его об отставке парламента Ельцине не только доконал эконо-мику, но и попутно поставил очень важный эксперимент (03.09.98). Верные последователи учения Милтона Фридмана, успешно угробив ростки подлинного производительного российского среднего класса, водрузили на его место и под его именем уродливый паразитарный нарост (21.11.98).*

Liczne są, również w badanym materiale, frazeologizmy związane ze śmiercią: *Банкам крышка (26.11.98). Не заплатил налог – становись к стенке (26.11.98). Простые покупатели ощутили костлявую руку кризиса лишь в конце августа (30.09.98). Разумеется, пока никто не будет ставить богатых к стенке (16.12.98). Попробуй – отними всеобщее избирательское право – со свету эживут (03.09.98).* Obficie wystąpiła metaforyka pogrzebu: *Приватизация умерла де-факто. Поэтому желание Думы похоронить ее де-юре можно считать разумным (21.10.98). Это уже минимум пятая антикризисная программа. Первые 4 не то чтобы похоронены, а попросту не выполнены (30.09.98). Сначала написал заявление об отставке, не желая иметь дело с правительством, которое похоронит курс реформ (02.12.98).* Grzebiący jest tu oczywiście zarazem stroną agresywną, winowajcą śmierci. Podobnie rzecz się ma w przypadku sprawozdań prasowych z symbolicznych pogrzebów instytucji, zjawisk, grup społecznych: *В Ульяновске состоялись похороны малого бизнеса. Гроб, сколоченный из сосновых досок, выставлен возле городской мэрии. На черной траурной ленте – имя почившего –*

Предпринимательство. Венки – от президента России, от правительства, от городской Думы. Эту символическую акцию провели представители малого бизнеса (01.10.98), gdzie sprawcami „śmierci” są osoby i instytucje ofiarowujące wieńce. Sporadycznie pojawia się metafora autoagresji, autodestrukcji, samobójstwa: Уменьшение самого собираемого налога напоминает хакари (03.12.98). Под себя не закладывали мины замедленного действия господа предприниматели (которые не платят налоги) (03.10.98). Metaforyka śmierci, niezwykle ostro rysując obraz zniszczenia gospodarki rosyjskiej, niewątpliwie działała na świadomość społeczną ze znaczną siłą. Niszczącą moc kryzysu zarówno wobec tzw. podmiotów gospodarczych, jak i osób fizycznych podkreślają wreszcie metafory i frazeologizmy zbudowane w oparciu o nazwy żywiołów: Пролетевший ураганом финансовый кризис смел на своем пути не только российские банки, но и значительную часть малых и даже весьма больших компаний (01.10.98). Как раз беднейшие слои народа в нынешней панике участия не принимали, ибо мертвому пожар не страшен (03.10.98). Спасение утопающих – дело рук самих утопающих (03.09.98).

Jak zatem możemy zaobserwować już na podstawie niewielkiego zaprezentowanego tu materiału, język, którym prasa mówi o gospodarce, staje się coraz bardziej drapieżny i agresywny. W przebadanym materiale przejawy owej agresji były następujące: 1) znaczna częstotliwość występowania leksyki zagrożenia oraz przymiotnika *жесткий* i jego derywatów – jako elementów niosących silny ładunek negatywny i niejako w założeniu mogących wywoływać postawę obronno- agresywną; 2) leksyka, metaforyka i frazeologia konfliktu; 3) leksyka, metaforyka i frazeologia przemocy fizycznej; 4) leksyka, metaforyka i frazeologia choroby, śmierci, samobójstwa; 5) leksyka, metaforyka, frazeologia żywiołu. Przyczyny takiego stanu rzeczy zdają się być złożone. Z jednej strony upatrywać ich należy w stanie gospodarki, narastaniu agresji w samym życiu gospodarczym, konkurencji, walce o władzę i pieniądze, i są to te sytuacje, gdy agresja w języku publicystyki gospodarczej jest elementem obiektywnym. Z drugiej strony przyczyną może być dzisiejsze emocjonalne i drapieżne dziennikarstwo, z tendencją do odejścia od obiektywnego relacjonowania faktów¹⁰ w kierunku komentarza zaangażowanego, oceniającego, sterującego opinią publiczną, a wtedy agresja w języku staje się narzędziem służącym owemu sterowaniu.

¹⁰ Por. postulat J. Puzyniny: „Z punktu widzenia mojej wizji dobrze by było, żeby prasie zależało na kształtowaniu ludzi samodzielnie myślących, na nakłanianiu czytelników raczej do własnych refleksji i wyborów, niż do jednoznacznie określonych zachowań i postaw”, J. Puzynina (1984).